

TINA LENGAR VEROVNIK

OBRAVNAVA KRATIC V PRENOVLJENIH PRAVOPISNIH PRAVILIH: NOVOSTI IN SPREMEMBE

COBISS: 1.01

[HTTPS://DOI.ORG/10.3986/JZ.V24I2.7104](https://doi.org/10.3986/jz.v24i2.7104)

Predlog prenovljenih pravopisnih pravil, ki ga pripravlja Pravopisna komisija pri SAZU in ZRC SAZU, vsebuje samostojno poglavje o krajšavah kot izjemno tvornem delu novejše slovenske leksike, znotraj tega pa obsežen in celovitejši del o kraticah, kot je v aktualnem pravopisu. V prispevku problemsko predstavljamo spremembe in novosti glede uporabljene terminologije ter zapisovalnih, slovničnih in skladijskih lastnosti kratic, ki jih prinaša predlog poglavja.

Ključne besede: slovenščina, pravopis, krajšave, kratice

Abbreviations in the Revised Normative Guide: New Features and Changes

The draft revised normative guide being prepared by the Normative Guide Committee at SAZU and ZRC SAZU contains a special chapter on abbreviations as an exceptionally productive part of the modern Slovenian lexicon, and within this chapter an extensive and more comprehensive section on acronyms than the one in the current normative guide. This article discusses the changes and new features in the terminology used and the spelling, grammatical, and syntactic characteristics of acronyms introduced by the new draft chapter.

Keywords: Slovenian, normative guide, abbreviations, acronyms

0 UVOD

Čeprav krajšave niso šele stvar sodobnosti, temveč značilnost pisnega jezika že od Brižinskih spomenikov dalje (Rode 1974: 213), pa najdemo opozorila o njihovi naraščajoči pogostnosti (in tudi nekatere slogovne napotke za njihovo rabo) šele v pravopisih iz let 1950 in 1962 (gl. Logar 2003; 2005). Tudi v aktualnem pravopisu lahko preberemo, da »ima slovenščina čedalje več kratičnih in simbolnih poimenovanj, domačih in prevzetih« (člen 1021). Vendar pa v njem krajšave niso obravnavane v samostojnem poglavju, temveč v poglavju Težji primeri iz besedotvorja. Tam so pod skupnim naslovom Krajšave v enem razdelku združene kratice,¹ formule in simboli, v drugem pa okrajšave, ki so obravnavane še na drugem mestu, in sicer v poglavju Ločila, pri (okrajšavni) piki. Razlog za to je mogoče prebrati pri vidnem

¹ V Načrtu pravil za novi slovenski pravopis (Načrt 1981) je v spremni besedi omenjeno, da »[v] Načrtu manjkajo nekatere stvari, ki smo jih nameravali še dodati bodisi sami bodisi na predlog recenzentov (npr. poglavje o kraticah [...]), pa zaradi ustavljenega dela za pravopis niso bile do konca izdelane« (Načrt 1981: 2). Ni pa jasno, ali je bilo dejansko načrtovano samostojno poglavje o kraticah – in če je bilo, zakaj se jih tudi v aktualnem pravopisu namesto tega obravnava na več mestih ter skupaj s formulami in simboli.

jezikoslovcu takratnega časa, ki piše, da je to, kar danes sodi h krajšavam, »zmeraj spadalo k obrobni pravopisni zadevi« (Korošec 1993: 15). Zanimivo pa je tudi nadaljevanje njegovega razmišljanja: »V pravopisu slovenskega knjižnega jezika je gotovo veliko pomembnejših pravil, toda v jezikovni praksi, v besedilih, se ravno pri krajšavah hitro vidi avtorjeva pisna kultiviranost« (Korošec 1993: 15).

Da je zadreg s krajšavami pri pisanju res veliko in da jim pišoči niti s poznavanjem pravopisnih pravil niso kos, kažejo tudi vprašanja uporabnikov spletne Jezikovne svetovalnice Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša pri ZRC SAZU² na te teme. V desetletjih od nastanka aktualnih pravopisnih pravil je namreč pogostnost rabe krajšav – zlasti kratic – tako v pisanju kot govoru le še naraščala, s tem pa so se pojavljala tudi nova, prej še neobstoječa ali vsaj nerešena vprašanja glede njihovega zapisa, slovničnih lastnosti, pregibanja in izgovora. Ob upoštevanju dejstev, da so krajšave, zlasti kratice, izjemno tvorna skupina nove slovenske leksike (o tem gl. Logar 2003; 2005) in da potrebujejo celovitejšo pravopisno obravnavo, bodo prenovljena pravopisna pravila³ vsebovala samostojno poglavje o krajšavah, v katerem bodo predstavljeni vsi tipi krajšav z vidika njihovega nastanka, oblikoslovnih in besedotvornih značilnosti ter rabe v besedilih. V tem prispevku problemsko predstavljamo najobsežnejši del novega poglavja, in sicer pravopisno obravnavo kratic.

1 KRATICE KOT VRSTA KRAJŠAV

Krajšave se kot zapisovalni, oblikoslovnih in besedotvorni problem v slovenskih pravopisih v različnih obsegih pojavljajo že od prvega pravopisa dalje. Terminološko in delno tudi pojmovno je bilo to pravopisno področje neurejeno vse do aktualnega pravopisa oz. vsaj do Načrta pravil za novi slovenski pravopis (1981). V Slovenskem pravopisu 1962 je termin *krajšave* denimo (lahko) pomenil tudi današnje *kratice*, medtem ko je Slovenski pravopis 1950 slednje poimenoval kot *krajšave*, *kratica* pa je bila nadpomenka v današnjem smislu *krajšav* (več o tem v Rode 1974; Kompara 2009; Štumberger 2016; Logar 2003). K večji enumnosti in ustaljenosti poimenovanj je v obdobju priprave aktualnega pravopisa pripomogel pregleden in sistematičen prispevek Mateja Rodeta (1974), v katerem so *krajšave* uvedene kot nadpomenka za *kratice* in *okrajšave*; izven te skupine pa so uvrščena *znamenja*, *simboli* in *okrajšanke* (po terminologiji aktualnega pravopisa so to *kratična imena* oz. *poimenovanja*). V Načrtu pravil za novi slovenski pravopis so *krajšave* že absolutna nadpomenska kategorija za *kratice* in *okrajšave*, pa tudi za *formule* in *simbole*; tako

² Svetovalnica je dosegljiva na spletnem naslovu (svetovalnica.zrc-sazu.si).

³ Prenova pravopisnih pravil poteka od leta 2013 pod okriljem Pravopisne komisije pri SAZU in ZRC SAZU (pravopisna-komisija.sazu.si). Naloga komisije je po sklepu o ustanovitvi Pravopisne komisije »priprava predloga posodobitve obstoječih pravopisnih pravil v skladu s pravopisno tradicijo in ob upoštevanju jezikovnih sprememb sodobne slovenščine ter skrb za njeno uveljavitev v jezikovni praksi« (Spletišče PK).

rekoč enako klasifikacijo uporabljajo Pravila 1990 (dodajajo le še *kratična imena oz. poimenovanja*) in bo ohranjena tudi v prenovljenih pravopisnih pravilih (z izjemo *kratičnih imen oz. poimenovanj*; o tem gl. 2.2). Tomo Korošec (1993) med krajšave sicer uvršča poleg naštetih še *okrnjenke*, okrajšane besede oz. *okrajšanke* in skrajšane besede oz. *skrajšanke*, vendar sam piše, da »vsega, kar se nanaša na krajšave, ni mogoče zajeti v pravopis, ker ne gre v prvi vrsti za pravopisna, ampak za besedoslovna oz. besedotvorna vprašanja« (Korošec 1993: 17).

2 TERMINOLOŠKE SPREMEMBE IN NOVOSTI

Čeprav v predlogu prenovljenih pravopisnih pravil glede izrazja ostajamo v okvirih, kot so začrtani že vsaj od sedemdesetih let prejšnjega stoletja, pa ta bo vseboval tudi dve spremembi oziroma novosti.

2.1 Črkovalne in nečrkovalne kratice

Med kraticami, pri katerih zaradi značilne glasovne sestave beremo vsako črko posebej (npr. *EKG*, *EU*), in tistimi, ki jih običajno beremo kot navadne besede (npr. *NUK*, *ARSO*), do sedaj na poimenovalni ravni v slovenskih pravopisih ni bilo jasnega ločevanja. Rode (1974: 216) uporablja izraza *črkovalne* in *glasovne kratice*:

Glasovne so tiste, pri katerih preberemo kratico kot besedo, ki jo tvorijo inicialke: *NUK* [*nuk*], *VOS* [*vos*]. Črkovalne kratice tvorimo tako, da v besedo družimo imena inicialk. Pri tem jih lahko beremo ali po domače ali po tuje. Po domače jih izgovarjamo ali poimensko ali s polglasnikom. Poimensko beremo kratice tako, da družimo v besedo imena posameznih inicialk, kot jih poznamo pri abecedi: *UKV* [*u-ka-ve*], *PTT* [*pe-te-te*]. S polglasnikom izgovorimo kratico tako, da vsakemu soglasniku dodamo še polglasnik: *JDŽ* [*jǎ-dǎ-žǎ*], *SZDL* [*sǎ-zǎ-dǎ-lǎ*]. Po tuje izgovorimo črkovalne kratice tako, da v besede družimo inicialke, izgovorjene tako, kot to zahteva jezik, iz katerega smo kratico prevzeli: *HJ* [*ha-jot*], *BBC* [*bi-bi-si*], *BCG* [*be-se-že*].

V aktualnem pravopisu je v slovarčku jezikoslovnih izrazov (člen 1135) geslo »črkovalna kratica«, opredeljena je tudi druga skupina kratic, ki pa je poimenovana le posredno, in sicer z načinom branja – »nečrkovalno«:

črkovalna kratica poimenovanje, navadno iz samih začetnic besedne zveze, npr. *AGRFT* = *Akademija za gledališče, radio, film in televizijo*, ki jo beremo z imeni črk [*agǎrǎfǎtǎ*], ne pa z njihovo navadno glasovno vrednostjo (prim. nečrkovalno *TOMOS* – [*tǎmos*])

Že pri Rodetu predlagani izraz *črkovalna kratica* je uporabljen tudi na drugih mestih v pravilih, npr. v členu 609, tč. 8 (»Številki in črkovalnih kratic ne delimo [...]«, kot zgled je naveden *AGRFT*); v členu 925, pri obravnavi sklapljanja (»Zapis črkovalnih kratic [kot navadnih besed] je manj navaden (prim. *enobe*)«). Posredno je delitev omenjena tudi v členu 1021 (poglavje *Kratice, formule in simboli*), kjer je govor o branju kratic: »Kratice beremo ali kakor druge besede, npr.

TAM [tám], ali pa črkovalno, npr. *PTT* [pətətə] [...].« Nekoliko kasneje še: »Nečrkovalno brane (in govorjene) kratice s pogostno rabo prehajajo med navadno pisano besedje in se potem tako tudi pišejo: *sit*, *Unesco*, *Tam*.«

Od avtorjev, ki so se po izidu aktualnih pravopisnih pravil ukvarjali s kraticami, se s poimenovanjem obeh skupin posredno ukvarja le še Nataša Logar (2003), ki omenja nečrkovalno, »navadno« brane kratice: »Tiste kratice, ki se zaradi svoje glasovne/črkovne zgradbe (lahko) izgovarjajo nečrkovalno, ‚navadno‘, npr. *sit*, *Nato*, se lahko začnejo pisati z malimi črkami, ko pa se to zgodi, z vidika sklanjanja in tvorjenja novih besed niso posebne (vsaj ne zaradi kratične narave svojega nastanka)« (Logar 2003: 141, op. 16).

Način branja – tj. črkovalno oz. nečrkovalno – ima za branje, pisno pregiibanje, oblikoslovno vedenje kratic in njihovo prehajanje med navadno besedje pomembne posledice. Da bi uporabnika lažje usmerjali, smo se pri prenovi pravopisnih pravil odločili že v začetnem delu poglavja o kraticah uvesti izraza, ki bosta tudi poimenovalno nedvoumno razlikovala med obema skupinama. Ob že ustaljenem izrazu **črkovalne kratice** (za kratice, pri katerih izgovarjamo vsako črko posebej) predlog novih pravil uvaja še izraz **nečrkovalne kratice** (za tiste, ki jih beremo kot navadne besede).

2.2 Kratična imena oz. poimenovanja

Izraza *kratično ime* in *kratično poimenovanje* sta v aktualnih pravopisnih pravilih, že prej pa v Načrtu pravil za novi slovenski pravopis, rabljena bodisi kot sopomenki izrazu *kratica* bodisi kot poimenovanji za iz kratic nastale navadne besede,⁴ kar pokaže branje členov, v katerih sta izraza rabljena. Ob prvi pojavitvi izraza *kratično ime* se še zdi, da ta poimenuje nečrkovalne kratice: »Z velikimi črkami pisana kratična imena lahko prehajajo med navadna lastna ali občna imena in se takrat temu primerno izgovarjajo in tudi pišejo, tj. z veliko začetnico samó, če so lastna: *TAM*, *UNESCO*, *SIT* – *Tam*, *Unesco*, *sit*« (člen 120). Vendar pa je že v naslednjem členu isti izraz rabljen tudi za črkovalne kratice: »Končnice kratičnih imen pišemo: a) z malo, z vezajem, če se kratično ime končuje na soglasnik: *SPIZ SPIZ-a*; tako se pišejo tudi podaljšave osnov: *STA STA-ja*, *SLO SLO-ja*, *OZN OZN-ja* [...]« (člen 121). Da je sopomenka *kratičnemu imenu* (in torej kratici) tudi *kratično poimenovanje*, dokazuje naslednji člen: »Mednje gredo imena 1. držav: *Združene države Amerike*, *Skupnost neodvisnih držav*, *Nova Zelandija*; iz njih delamo tudi ustrezna kratična poimenovanja (*ZDA*, *SND*)« (člen 200). Hkrati pa je *kratično poimenovanje* na drugem mestu rabljeno tudi kot izraz za navadne besede, nastale iz nečrkovalnih kratic: »Nekatera kratična

4 Tudi v Enciklopediji slovenskega jezika (Toporišič 1992), ki vsebuje le geslo *kratično poimenovanje*, se ta dvojnost potrjuje: pri prvem pomenu avtor izraz enači s kratico, pri drugem pa ga opredeljuje kot besedo, ki se ne občuti več kot kratica (za primer navaja *laser*). O (delni) prekrivnosti izrazov *ime* in *poimenovanje* pri istem avtorju pa se je mogoče prepričati pri zadevnih geslih.

poimenovanja se ne nanašajo na ustrezna slovenska poimenovanja (slovensko poimenovanje se večinoma ne uporablja): *Avnoj, Skoj, Unesco, Efta, BBC, RAI, Fide, Fifa*« (člen 214). Na nejasno rabo zvez *kratično ime* in *kratično poimenovanje* opozarja tudi Korošec (1993: 16–19).

Eno od osnovnih načel izrazoslovja je zahteva po enumnosti (strokovnega) izrazja, znotraj katere deluje zahteva po ujemanju med pojmovnim svetom in poimenovalnim svetom stroke (Kalin Golob 2001: 252). Izraza *kratično ime* in *kratično poimenovanje* kot sopomenki izrazu *kratica* sta ob upoštevanju tega načela odveč, saj se je *kratica* v desetletjih od izida aktualnih pravopisnih pravil kot termin uveljavila in utrdila. Ob upoštevanju že zgoraj omenjenega dognanja Nataša Logar pravi, da ko kratice preidejo med navadno besedje, »z vidika sklanjanja in tvorjenja novih besed niso posebne« (Logar 2003: 141, op. 16), torej tudi posebnega strokovnega izraza za besede, nastale iz nečrkovalnih kratic, ne potrebujemo – vsaj ne v pravopisu.⁵ V predlogu prenovljenih pravopisnih pravil zato izrazov *kratično ime* oz. *kratično poimenovanje* ne uporabljamo.

3 IZGOVOR IN NAGLAŠEVANJE KRATIC

V aktualnih pravilih izgovor in naglaševanje kratic ureja člen 1021: »Kratice beremo ali kakor druge besede, npr. *TAM* [tám], ali pa črkovalno, npr. *PTT* [pətətə], *SP* [espé], samo izjemoma s tujimi imeni črk, npr. *BBC* [bibisi], vendar *USA* [uesá]. [...] Dvo- in večzložne črkovalno brane (govorjene) kratice se naglašujejo samo na koncu: *SP* [espé], *RK* [erká], *RTV* [ertevě].«

V predlogu prenovljenih pravil⁶ ostaja ugotovitev, da nekatere kratice prevzemamo skupaj z njihovim izgovorom, dodano je le opazanje glede tega, da pri nekaterih soobstajata izvorni in podomačeni izgovor (npr. *PC* [písi in pécé]). Pri naglaševanju črkovalnih kratic pa se bomo bolj približali dejanski praksi, v kateri se naglaševanje zgolj na zadnjem zlogu umika naglaševanju na vseh zlogih.⁷ Skladno s tem je Pravopisna komisija pri SAZU in ZRC SAZU predlagala, da se v pravopisna pravila zapisuje le prednostno obliko z naglasnimi znamenji na vseh zlogih, v slovarskem delu pravopisa, ki pod imenom ePravopis kot rastoči slovar že nastaja na portalu Fran, pa bodo navedene tudi neprednostne oblike z naglasnim zgolj zadnjim zlogom.

5 Strinjamo pa se s Tomom Korošcem, da je izraz potreben, kadar je ključno razlikovanje med (novotvorjenimi) besedami z bolj ali manj razvidnimi sestavinami (tj. morfemi) in besedami, ki so nastale iz kratic kot poimenovalnih enot s pomenom, kot ga določajo krnjene sestavine (Korošec 1993: 19).

6 Preverjanje ustreznosti pravil in njihovih ubeseditvev poteka prek sistematičnega pregleda uporabniških zadreg v Jezikovni svetovalnici, gradiva v besedilnih korpusih in drugih virih ter ob upoštevanju strokovnih kritik obstoječih pravopisnih rešitev.

7 Odprto ostaja še vprašanje, ali so vsi zlogi v kraticah enakovredno naglašeni ali gre pri nekaterih za t. i. sekundarni naglas. Raziskavo tega problema bomo opravili skupaj s sodelavci pri rastočem eSSKJ.

4 SLOVNIČNE LASTNOSTI KRATIC

V aktualnih pravopisnih pravilih so slovnične lastnosti kratic obravnavane na več mestih: pri rabi vezaja, oblikoslovju in besedotvorju (posamezni členi bodo navedeni v nadaljevanju prispevka), zato si uporabnik težko ustvari celovito sliko o tej problematiki. Zlasti glede sklanjatvenih vzorcev so informacije tudi zelo skope in mestoma nejasne, kar v rabi povzroča različne interpretacije in dvome, ki se kažejo tudi v vprašanih uporabnikov Jezikovne svetovalnice, npr.:

- Vljudno vas prosim za odgovor, kako se pravilno sklanja kratica *MSP* (mala in srednja podjetja). Ali drži, da je edino pravopisno ustrezno sklanjanje glasovno (*z MSP-ji*), ker naj bi pravopis možnost sklanjanja z neglasovnimi končnicami določal le za kratice z jedrim ženskim samostalnikom, ne pa tudi za kratice, ki imajo za jedro samostalnik srednjega spola?
- Po kateri sklanjatvi se sklanja kratica *SE* (stratigrafska enota)? Ali pri sklanjanju dobi končnico ali ne?

V predlogu prenovljenih pravopisnih pravil bodo zato slovnične lastnosti kratic, ki imajo neposreden vpliv na njihovo izrazno podobo, ko jih uporabljamo v besedilu in jih temu tudi skladijsko prilagajamo, natančneje predstavljene.

4.1 Pisno pregibanje

V obeh povojnih pravopisih je bilo pisno pregibanje kratic⁸ odsvetovano; v SP 1962 so v slovarskem delu primeri kot *z AFŽ-jem* celo označeni s krožcem, tj. kot nedovoljeni za knjižno rabo (o tem obsežno piše Saška Štumberger (2015)). V aktualnem pravopisu pa je bilo pod vplivom splošno prevladujoče rabe in dejstva, da kratice pogosto pretvorimo v navadne besede (*EMŠO* > *emšo*; *UNESCO* > *Unesco*), odločeno, da se prej nesklonljive enote zdaj tudi sklanjajo. V Načrtu pravil za novi slovenski pravopis je bilo pri nečrkovalnih in črkovalnih kraticah še predvideno razlikovanje (pri prvih zapis končnice bodisi za vezajem ali stično z veliko črko – *TAM TAM-a* ali *TAMA*, pri drugih zgolj za vezajem – *AFŽ AFŽ-ja*), aktualni pravopis pa pri obeh predvideva zgolj zapis za vezajem. Taka praksa se je uveljavila tudi v rabi in načeloma ne povzroča težav. Več jih je pri nečrkovalnih kraticah, ki se končujejo na nenaglašeni samoglasnik, saj po pravopisnem pravilu tega obravnavamo kar kot sklonilo in ga pri pisnem pregibanju zamenjamo z ustreznimi končnicami, pisanimi z veliko črko (npr. *UNESCO UNESCA UNESCU*). Že aktualni pravopis ima opozorilo, da »taka imena rajši sklanjamo v navadni pisni obliki lastnih imen: *Unesco Unesca Unescu*« (člen 122); tudi v predlogu prenovljenih pravopisnih pravil bo izpostavljeno, da nečrkovalne kratice (na splošno) pogosteje pišemo in pregibamo kot običajno besedje.⁹ Ker pa

8 Oba pravopisa sta ločevala govorno in zapisovalno plat pregibanja, vendar SP 1950 »ni dovoljeval pregibanja, in sicer niti pri črkovanju niti pisnega pregibanja s končnicami«, pri SP 1962 pa »ni jasno, ali pravopis [...] zahteva pisavo pri *AVNOJ* in brano pregibanje [pri *avnoju*]« (Korošec 1993: 16).

9 Dejstvo, da med navadno besedje prehajajo tudi posamezne črkovalne kratice (npr. *TV* > *teve*), je v predlogu prenovljenih pravil predstavljeno kot posebnost.

gradivo izkazuje tudi zapise, pri katerih se v kraticah zamenjujejo zgolj zadnje črke (kot sklonila), bo to ohranjeno kot posebnost; opozorjeno bo še na dejstvo, da se pri tej skupini kratic z velikimi črkami zapisujejo tudi obrazila v tvorjenkah¹⁰ iz njih (npr. *UNESCO UNESCOV*).

4.2 Spol in sklanjatev kratic

Po aktualnih pravopisnih pravilih so kratice načeloma moškega spola (razen kratic na nenaglašeni *a* in redkih drugih) ter se sklanjajo po prvi moški sklanjatvi. Izrecno je možnost pregibanja po tretji, torej ničti sklanjatvi kratic navedena pri ženskih sklanjativah: »3. v tretjo sklanjatev gredo samostalniki, ki sklonov ne izražajo z glasovnimi končnicami; sem gredo: [...] c) kratice, ki ohranijo spol podstavne zveze in se ne končujejo na nenaglašeni *a*, npr. *SAZU*, *ZDA* (*SAZU* gre tudi po 1. moški sklanjatvi)« (člena 809 in 812).

Člen 812 torej navaja le kratice, ki ohranjajo ženski spol jedra podstavne zveze in se ne končujejo na nenaglašeni *a*. Vendar pa je posredno mogoče sklepati tudi na možnost sklanjanja kratic moškega spola (torej velike večine vseh kratic) po tretji moški sklanjatvi, in sicer v poglavju o krajšavah. Tam sta namreč v členu 1023 poleg zgoraj navedenega člena v sklicu kot relevantna navedena še člena 760 in 804, ki se glasita: »3. v tretjo sklanjatev gredo samostalniki, ki sklonov ne izražajo z glasovnimi končnicami, npr. (*visoki*) *c* (*visokega*) *c*; takih primerov je malo (npr. imena črk); navadno jih sklanjamo po prvi sklanjatvi, npr. (*visoki*) *c* (*visokega*) *c*-*ja*«; »Posebnosti 3. moške sklanjatve [...] Samostalniki te sklanjatve se večinoma rajši sklanjajo po 1. moški sklanjatvi (npr. *s širokim e* ali *s širokim e-jem*)«. Oba člena se tičeta tretje (ničte) moške sklanjatve, in čeprav v besedilu med zgledi ni kratic (še najbliže je zgled *visoki c*, *visokega c*, ki se nanaša na drug tip krajšave), lahko posredno (zaradi sklica v členu 1023) sklepamo, da pravopisna določila veljajo tudi zanje.¹¹

V predlogu prenovljenih pravil sledimo vsemu zgoraj zapisanemu, vendar bolj izrecno izpostavljam možnost sklanjanja po ničtem sklanjatvenem vzorcu pri prav vseh kraticah:¹² ne glede na spol jedrnega samostalnika v podstavi (torej

¹⁰ V prenovljenih pravilih tvorbene lastnosti kratic sicer ne bodo obravnavane v posebnem razdelku, saj gre za ožje slovnično (besedotvorno) problematiko. Posamezne na to vezane zapisovalne posebnosti bodo omenjene le na ustreznih mestih – poleg tu navedene npr. še možnost izpeljevanja novih oblik iz besed, ki nastanejo iz črkovalnih kratic (npr. *SDS* > *esdees*; *esdeesovec*).

¹¹ Slovarski del Slovenskega pravopisa 2001 (SP 2001) kaže, da so slovaropisci to upoštevali. Slovar pri redkih kraticah, ki se lahko sklanjajo ali po prvi moški ali po tretji ženski sklanjatvi, daje informacijo o tem v dveh ločenih geslih (*SAZU*), pri kraticah moškega spola (ne glede na spol jedrnega podstavnega samostalnika: *FDV* – ženski; *DDV* – moški; *SNG* – srednji) pa poleg sklanjanja po prvi največkrat ponuja še (neprednostno) možnost sklanjanja po tretji moški sklanjatvi. Enako ravna tudi pri prevzetih kraticah (*BBC*).

¹² Sedanje izrecno omenjanje možnosti ničtega sklanjanja kratic zgolj pri kraticah z ženskim samostalnikom v jedru podstave je pri mnogih uporabnikih, tudi učiteljih in lektorjih, povzročilo prepričanje, da tega sklanjatvenega vzorca pri drugih kraticah ni mogoče uporabiti. Od avtorjev, ki so se po izidu aktualnih pravopisnih pravil ukvarjali s kraticami, zgolj Nataša Logar omenja

tako pri ženskem in moškem kot tudi srednjem spolu) in ne glede na tip kratice (črkovalna, nečrkovalna) – npr. *brez DDV, na ARSO, o DNK, iz EU, pri MNZ*. Prvič bo v pravopisnih pravilih opozorjeno tudi na to, da so kratice – sicer redkeje – lahko pridevniki (npr. *UV* – ‘ultravijoličen’).

Ob pretežno moškospolnih kraticah bodo posebej obravnavane še druge: (1) kratice na nenaglašeni *a*, ki se sklanjajo po prvi ženski sklanjatvi (npr. *CIA CIE* – pri tej skupini je, kot je bilo omenjeno že zgoraj, pogost prehod med navadno besedje); (2) redke kratice, ki ob ničtem pregibanju ohranjajo ženski ali srednji spol jedra podstavne zveze, kar se kaže v skladijskem ujemanju (npr. *analiza človekove DNK; Za avtošole je pristojno MNZ*); (3) kratice, ki se v rabi enakovredno pojavljajo v različnih spolih in so sklanjane po različnih paradigmah (npr. *Izvod knjige hranijo v ljubljanskem NUK-u; Že več let je na voljo razglednica z motivi Plečnikovega NUK; Razpis za gradnjo nove NUK je bil napovedan že leta 1988*); (4) sicer redke kratice, ki ohranjajo število in spol samostalnika iz jedra podstave, ki je v množini (npr. *ZDA, GSO*¹³).

5 KRATICE V DALJŠIH POIMENOVALNIH ENOTAH

Kratice kot izjemno tvoren del novejšje slovenske leksike se vedno pogosteje povezujejo tudi v zveze bodisi več kratic, bodisi kratic in številok, bodisi kratic in (navadnih) samostalnikov ali samostalniških zvez, ki bi jih skladijsko vse lahko opredelili kot zveze samostalniških jeder in njihovih (desnih ali levih) prilastkov.

5.1 Zveze več kratic

Čeprav je v aktualnih pravopisnih pravilih opozorilo, da kopičenje kratic ni priporočljivo (člen 1024), pa se kratice vedno pogosteje povezujejo tudi v zveze kratic, ki so skladijsko gledano jedra in prilastki. Predlog prenovljenih pravil jih bo obravnaval v skupnem poglavju o kraticah v daljših poimenovalnih enotah; s pravopisnega vidika je najpomembnejši napotek, da med samostojnima kraticama, ki se povežeta v tako novo enoto, naredimo presledek (npr. *ZRC SAZU, OE UJP*¹⁴).

5.2 Kratice s številskimi dodatki

V novejšem času je vedno več zvez kratic in številok, ki se navadno dodajajo že uveljavljenim kraticam. V Logar (2003: 136) so tovrstni primeri omenjeni med lastnoimenskim kratičnim gradivom, vendar avtorica številko (verjetno zaradi

► možnost ničtega sklanjanja, ki ga očitno veže na vse kratice: »SP '01 (oz. prva izdaja Pravil iz 1990) je prvi slovenski pravopis, ki normativno dopušča sklanjanje samo črkovalno izgovorjenih kratic s pisnim dodajanjem oz. spreminjanjem glasovnih končnic – če jih seveda ne sklanjamo po 3. sklanjatvi, in sicer na dva načina [...]« (Logar 2005: 141).

13 *GSO* = gensko spremenjeni organizmi.

14 Znanstvenoraziskovalni center (ZRC) Slovenske akademije znanosti in umetnosti (SAZU); območna enota (OE) Uprave Republike Slovenije za javna plačila (UJP).

vedno izkazane stičnosti v zapisu) šteje kot del kratice: »Kratice lahko sestavlja tudi številka, kar je sicer redkeje: *BS2, K4, TV3*.« V sodobnem gradivu se kažejo različni zapisi kratic s številiškimi dodatki: stični, nestični in celo z vezajem (npr. *SSKJ2, ZIL-1, MP3/mp3, NUK 2*).¹⁵ Predlog prenovljenih pravopisnih pravil vse zapisovalne možnosti predstavlja kot enakovredne; konkretne uresničitve za posamezne primere bodo prikazane v slovarskem delu priročnika. Razlike v zapisu vplivajo tudi na pregibne možnosti kratic v takih zvezah; le če sledi številka za presledkom, se lahko kratica pregiba tudi po prvi sklanjatvi, sicer je možno zgolj pregibanje po ničti sklanjatvi: *gradnja NUK-a 2 / NUK 2*, vendar v *SSKJ2*.

5.3 Zveze kratic s samostalniki

Vse do sedaj opisane predlagane novosti in spremembe glede na aktualna pravopisna pravila so praviloma le vsebinske razširitve in dopolnitve, ki izhajajo iz dejstva, da so kratice vedno obsežnejši del novejšje slovenske leksike. Sprememba, ki jo napoveduje naslednje predlagano pravilo, pa se ne tiče le kratic (čeprav izhaja iz njihove rabe v besedilih), temveč pri tem sledimo globljim premikom v novejši slovenski skladnji. Pri t. i. zloženkah s kratično (pa tudi črkovno, tj. simbolno) prvo sestavino aktualni pravopis v pravilih (člen 496) dopušča le dve možnosti: zapis skupaj (*TV-program*) in obrnjeno zaporedje oz. normativno priporočljivejši besedni red (*program TV*), ki pa ni vedno mogoč – že tukaj zapisani zgled v rabi ni živ.¹⁶ Dikcija predlaganih prenovljenih pravil pa bo naslednja: »Kratice v besednih zvezah nastopajo kot nesklonljive samostojne enote (*EKG laboratorij, ABS zavore, UV žarki, AV oprema*).« Odločitev za spremembo utemeljujemo v nadaljevanju.

V primerjavi s kraticami je pri zapisu zloženek z imenovalniško medpono že aktualni pravopis normiral tri pisne možnosti (člen 487): v obrnjenem vrstnem redu jih lahko pišemo kot besedne zveze z desnim prilastkom (*barve tempera*), sicer pa skupaj ali narazen (*temperabarve* tudi *tempera barve*).¹⁷ V zadnjih letih število zloženok oziroma zvez obeh tipov (tj. z imenovalniško medpono in s kratično ali črkovno prvo sestavino) še narašča, vedno pogosteje pa jih uporabniki pišejo narazen, saj njihove prve dele dojemajo kot nesklonljive prilastke. To ob gradivu iz publicističnih in znanstvenih besedil ugotavlja tudi Nataša Logar: ker je dvojni

15 Številke, ki so del kratice, se nikoli ne zapisujejo drugače kot enakovredno s črkami, saj imata nadpisani in podpisani zapis v kombinaciji s črkami druge pomene (npr. za matematične potence, ob elementih v kemijskih formulah).

16 V slovarju SP 2001 možnost z obrnjenim vrstnim redom pri kratiki *TV* ni navedena, kar kaže na neskladje med obema deloma pravopisa.

17 Naslednji normativni (oz. normativno-informativni) priročnik, tj. Slovar novejšega besedja slovenskega jezika (2012), je kljub odklonom od kodifikacije v rabi vsaj v grobem ohranil pravopisne normativne usmeritve. Pri zloženkah z imenovalniško medpono je tako navedena možnost zapisa narazen s kvalifikatorjem »v pridevniški rabi« (npr. *fitnes center*). Pri zvezah kratic v položaju pred samostalnikom je ohranjen zapis tipa *PR-služba*, obrnjeni zapis pa so v slovarju priporočili le, če je uresničen v rabi (zato ni zapisa *služba PR*).

zapis pri medponskih zloženkah v že od SP 1962 naprej predpisan ali vsaj informativno podan, »je pričakovati, da se bo zapis narazen pri zloženkah, ki imajo imenovalniškokončniškohomonimno obrazilo (take pa so vse zloženske iz kratic, ki se izgovarjajo črkovalno), v rabi izkazoval še nekaj časa (morda bo normativno celo prevladal)« (Logar 2003: 143).

Zanimivo je, da je Načrt pravil za novi slovenski pravopis predvideval tudi variantni zapis brez vezaja: »Pri zloženkah, katerih prvi del je velika črka (ali več črk), se vezaj tudi opušča: *C vitamin, TV drama*; vendar se vezaj ne izpušča pri zapisih durov, npr. *C-dur*« (Logar 2003: 102). Kot je opisano v Štumberger (2016: 445), naj bi bilo to implicitno vsebovano še v prvi izdaji aktualnih pravil (1990), šele izdaja iz leta 1994 pa je prinesla dodatek, po katerem variantna možnost zapisa podrednih zloženk ne velja več za vse podredne zloženske, temveč samo za zloženske z imenovalniško ali katero drugo medpono. Avtorica ugotavlja, da je to – v nasprotju z dotedanjo slovaropisno tradicijo – dosledno izpeljano v slovarskem delu SP 2001, »posledica tega pa je, da prihaja do razhajanj s knjižnojezikovno rabo in terminološkimi slovarji« (Štumberger 2016: 446).

Nekatere kratice so dejansko pridevniške že po nastanku (*UV žarki* 'ultravijolični', *AV učinki* 'avdiovizualni'), zato pri njih zahteva po pisanju vmesnega vezaja nikoli ni bila skladenjsko utemeljena.¹⁸ Problemi nastajajo tudi pri zvezah, v katerih je kratica umeščena pred katero drugo pridevniško prvino (*CRP hitri testi*), ter v prirednih zvezah s pridevniško prvino in skupno odnosnico (*EU in bilateralni projekti*), saj izpustnega vezaja v takem primeru ni mogoče uporabiti, ker ista prvina ne more biti hkrati samostalniška odnosnica in del zloženske. Zaradi vseh predstavljenih premislekov in argumentov je Pravopisna komisija pri SAZU in ZRC SAZU po razpravi sklenila, da v predlogu prenovljenih pravil odpravi zapis vezaja pri zvezah kratice in samostalniškega jedra – da ga torej ne ohranja niti kot dvojnice.

6 ZAKLJUČEK

Avtorji, ki so se s kraticami ukvarjali po izidu aktualnih pravopisnih pravil, jih niso obravnavali le z vidika (pisne) izrazne podobe in njenega prilagajanja v konkretnem besedilu. Pogosto pa so izhajali ravno iz pravopisne obravnave kratic oziroma njenih posameznih vidikov. Eden od teh, ki ga vsebujejo tako aktualna pravopisna pravila kot predlog prenovljenih pravil, je tudi nastanek in zapisovanje kratic. Pravopis je na tem mestu relativno skop, zlasti npr. v primerjavi z natančno analizo in opredelitvami v Rode (1974), kjer so kratice glede na nastanek razdeljene v tri

¹⁸ Slovar pri geslu *TV-* (ko gre torej po trenutnem pravopisnem razumevanju za del zloženske) sicer predvideva razvezavo v pridevnik ('televizijski'), a tovrstne zglede (ob *TV-* še npr. *ABK-*: 'atomsko-biološko-kemičen', *PVC-*: 'polivinilkloriden') v zapisu izenačuje s tistimi, ki tudi v zloženki ohranjajo samostalniški pomen (npr. *ABS-*: 'antiblokirni sistem', *UKV-*: 'ultrakratki valovi').

skupine: inicialne, zlogovne in kombinirane. Te problematike se na gradivu kratic z veznikom ali predlogom loteva tudi Mojca Kompara (2015), ki med drugim piše: »Predvsem zaradi pomanjkanja normativnih priločnikov, ki bi zadostno pokrivali področje krajšav in preprečili ohlapnost pravil, pa se v slovenskem prostoru pri tvorbi kratic pojavljajo nedoslednosti« (Kompara 2015: 54). Iz prispevka sicer ni čisto jasno, ali bi moral biti tak normativni priločnik (tudi) pravopis, vsekakor pa je avtorica do aktualnega kritična: »Krnitev veznikov in predlogov razvezav v SP 2001 ni ustrezno predstavljena, saj dopušča možnost krnitve veznika pri kratiki *BiH*, tudi z malo tiskano črko, o predlogih pa ne govori« (Kompara 2015: 61). Čeprav že trenutni pravopis delno opravlja vlogo slogovnega priločnika, tej nalogi pa se v še večji meri ne bo mogel ogniti niti prenovljeni pravopis (saj imamo na tem področju za slovenščino občuten primanjkljaj), pa tudi pri poglavju o kraticah izhajamo iz osnovnega načela: da mora biti pravopisni priločnik osredotočen zlasti na težave, s katerimi se uporabniki srečujejo na izrazni ravni. Tudi v tem prispevku so bile zato predstavljene predvsem tiste problematike, ki se vedno znova pojavljajo kot osrednje, ko že obstoječe kratice zapisujemo in jih prilagajamo vsakokratnemu skladenskemu in besedilnemu okolju.

VIRI IN LITERATURA

- Jezikovna svetovalnica** = *Jezikovna svetovalnica Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša pri ZRC SAZU* (<https://svetovalnica.zrc-sazu.si>, 15. 11. 2018).
- Kalin Golob 2001** = Monika Kalin Golob, Tvorjenje komunikološkega izrazja ob prevajanju temeljnih komunikoloških del, v: *Komunikološka hrestomatija 1: začetki komunikologije v Evropi in ZDA*, ur. Slavko Splichal, Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, 2001, 251–260.
- Korošec 1993** = Tomo Korošec, O krajšavah, v: *Seminar slovenskega jezika, literature in kulture* 29, ur. Miran Hladnik, Ljubljana: Filozofska fakulteta, 1993, 15–27.
- Kompara 2009** = Mojca Kompara, Prepoznavanje krajšav v besedilih, *Jezikoslovni zapiski* 15 (2009), št. 1–2, 95–112.
- Kompara 2015** = Mojca Kompara, Raba veznikov in predlogov pri tvorbi kratic, *Jezikoslovni zapiski* 21 (2015), št. 1, 51–62.
- Logar 2003** = Nataša Logar, Kratice in tvorjenke iz njih – aktualno poimenovalna možnost, v: *Współczesna polska i słoweńska sytuacja językowa = Sodobni jezikovni položaj na Poljskem in v Sloveniji*, ur. Stanisław Gajda – Ada Vidovič Muha, Opole: Instytut Filologii Polskiej – [Ljubljana]: Filozofska fakulteta, 2003, 131–149.
- Logar 2005** = Nataša Logar, Norma v slovarju sodobne slovenščine: zloženke in kratice, *Družboslovne razprave* 21 (2005), št. 48, 211–225.
- Načrt 1981** = *Načrt pravil za novi slovenski pravopis*, Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1981.
- Rode 1974** = Matej Rode, Poskus klasifikacije krajšav, *Slavistična revija* 22 (1974), št. 2, 213–219.
- SP 1950** = *Slovenski pravopis*, Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1950.
- SP 1962** = *Slovenski pravopis*, Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1962.
- SP 1990** = *Slovenski pravopis: pravila*, Ljubljana: DZS, 1990.
- SP 2001** = *Slovenski pravopis*, Ljubljana: SAZU – Založba ZRC, ZRC SAZU, 2001.
- Spletišče PK** = (pravopisna-komisija.sazu.si, dostop 15. 11. 2018).
- Štumberger 2015** = Saška Štumberger, Sklanjanje kratic v pisnem knjižnem jeziku, *Pravopisna razpotja: razprave o pravopisnih vprašanjih*, ur. Helena Dobrovoljc – Tina Lengar Verovnik, Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2015, 159–167.

Štumberger 2016 = Saška Štumberger, Kratice v Načrtu pravil za novi slovenski pravopis 1981 in v Slovenskem pravopisu 2001, v: *Toporišičeva obdobja*, ur. Erika Kržišnik – Miran Hladnik, Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2016 (Obdobja 35), 439–446.

Toporišič 1992 = Jože Toporišič, *Enciklopedija slovenskega jezika*, Ljubljana: Cankarjeva založba, 1992.

SUMMARY

Abbreviations in the Revised Normative Guide: New Features and Changes

This article provides an overview of the proposed new features and changes related to abbreviations in the draft revised normative guide that is being prepared by the Normative Guide Committee at SAZU and ZRC SAZU. Unlike the previous editions of the normative guide, the draft introduces a special chapter on abbreviations, the most extensive part of which focuses on a comprehensive presentation of acronyms. The changes refer to various levels of description. A terminological change is the introduction of the term *nečrkovalna kratica* ‘(pronounced) acronym’ as opposed to the already established term *črkovalna kratica* ‘initialism’; in addition, the draft no longer uses the expressions *kratično ime* or *kratično poimenovanje* ‘abbreviation’ because they were never unambiguously used or required for the normative description of acronyms. In terms of acronym accentuation, the draft tends to follow usage more because it introduces preferential accentuation of all syllables in initialisms; accent exclusively on the last syllable will be presented as non-preferential in the lexicographic part of the normative guide. With regard to inflection in writing, the draft highlights the fact that all acronyms can be declined following the indeclinable pattern; for the first time ever, the normative guide will draw attention to the fact that in rare cases acronyms can also be used as adjectives (e.g., *UV* ‘ultraviolet’). Acronyms can also form part of longer naming units: in combinations of several acronyms, with numerical additions, or as indeclinable attributes next to (typical) nouns. The draft normative guide puts an end to the normative perspective applied to date that these indeclinable attributes are actually part of compounds, and it no longer offers hyphenation even as a secondary option.